

8

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΣ
Δ/ντής Έσπερινού Γυμνασίου Σερρών

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ*

Ἡ πόλη τῶν Σερρῶν φημιζόταν ἀπό τούς βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους καί στήν τουρκοκρατία ὡς πόλη σοφῶν. Τό ἀναφέρει ὁ ἱστορικός καί γεωγράφος Τοῦρκος Χατζηγάλας στούς γεωγραφικούς του πίνακες, ἀλλά καί κάποιος ἄλλος ἱστορικός Ἄρσαβας γράφει ὅτι οἱ μοναχοὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, τήν ἐποχή τοῦ Ὀσμάν Σουλτάν, τό 1300, ἀσχολοῦνταν μέ φιλοσοφικές μελέτες. Αὐτό δείχνει ὅτι στίς Σέρρες καί στήν περιοχή καλλιεργοῦνταν μέ ἰδιαίτερη ἐπίδοση τά γράμματα, γι' αὐτό καί ὁ πρῶτος μετά τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ὁ Γεννάδιος Σχολάριος, ἐπέλεξε τό μοναστήρι τοῦ Τιμίου Προδρόμου γιά νά ἐγκαταβιῶσει στό τέλος τῆς ζωῆς του καί νά συγγράψει ἐκεῖ ἀρκετά ἔργα¹.

Ὁ Ἄ. Βακαλόπουλος, στήν ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1351-1813, ἀναφέρει ὅτι στίς Σέρρες ὑπῆρχαν μορφωμένοι κληρικοί. Αὐτό φαίνεται καί ἀπό τό Χρονικό τοῦ Παπασυναδινοῦ. Ὁ Παπασυναδινός γράφει πῶς, ὅταν ἦταν ἐννέα χρόνων, τό 1609: «Μέ ἐπῆγε ὁ πατέρας μου ὁ παπά κῦρ Σίδερης εἰς τά Καλάδενδρα εἰς τόν διδάσκαλον τόν παπά κῦρ Δῆμον καί ἔμαθα εἰς αὐτόν τά κοινά γράμματα. Εἰς δόξαν Θεοῦ.» Αὐτή ἦταν ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευσή του. Γιά τή δευτεροβάθμια ἀναφέρει πῶς ὅταν ἦταν δεκαοκτώ χρόνων, τό 1618: «Ἐπῆγα εἰς τόν παπά κῦρ Παρθένιον ἀπάνου εἰς τήν μητρόπολιν καί ἔμαθα τήν γραμματικὴν, τό γράψιμον καί ἀπό τούς ποιητάδες τόν Κάτονα, τόν Πυθαγόρα, τόν Ἀρηστοφάνη καί τόν κανόνα τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Φώτων». Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι στίς Σέρρες ἦταν δάσκαλος καί ὁ Παπαϊωάννης «ὁ πολίτης ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη... καί ἐμάνθανε τά παιδιά γράμματα καί ἔκαμε εἰς τās Σέρρας χρόνους τριάντα πέντε». ² Στόν κώδικα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν ἀναφέρεται ὅτι τό 1645 δάσκαλος στίς Σέρρες ἦταν ὁ Παπακυριαζῆς. ³

*Εἰσήγηση στό Συμπόσιο μέ θέμα «Ἡ ἐκπαίδευση στή Μακεδονία κατά τήν τουρκοκρατία», τό ὁποῖο ὀργανώθηκε στή Θεσσαλονίκη ἀπό τή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

1. Κ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συμπληρώσεις τοῖς περὶ Σερρῶν εἰρημένους. Βυζαντινά Χρονικά Πετροπόλεως, 1894, σελ. 672.

2. Γ. Καφταντζῆς, Ἡ Σερραϊκή χρονογραφία τοῦ Παπασυναδινοῦ. Ἐκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σερρῶν καί Νιγρίτης, 1989, σελ. 7, 32, 60.

3. Γαβριήλ Κουντιάδου, Οἱ διδάξαντες ἐν Σέρραις πρό τοῦ Ἐμμανουήλ Φωτιάδου. Ἐφημ. Πρόσδος Σερρῶν 9.11.1933.

Διερωτάται όμως κανείς: στάς Σέρρες δέν άνοιξε επίσημο σχολείο μέ τήν έκδοση τής πατριαρχικής έγκυκλίου του Ίερεμίου Β΄ τό 1593, μέ τήν όποία προτιρέπονταν οι κατά τόπους Μητροπολίτες νά ιδρύσουν Σχολεία, «ώστε τά θεία και ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεϊν δέ κατά δύναμιν τοϊς έθέλουσιν διδάσκειν και τοϊς μαθεϊν προαιρουμένων»⁴; Πρέπει από τότε νά ανατέθηκε στους παραπάνω διδασκάλους από μέρους τής Μητροπόλεως Σερρών νά διδάσκουν στα Έλληνόπουλα είτε κατ' ιδίαν στα σπίτια τους, είτε σε κάποια κελλιά του κάθε ένοριακου ναου.

Άπό τίς πληροφορίες του Παπασυναδινου φαίνεται ότι τό πρώτο επίσημο σχολείο στίς Σέρρες, στα χρόνια τής τουρκοκρατίας, λειτούργησε όπως και τά ιδιωτικά προηγουμένως, διότι οι ίδιοι ιερείς και στα ίδια κελλιά ή στον ίδιο νάρθηκα του ένοριακου ναου ή του μοναστηριου συνέχισαν τό έργο τους μέ τήν επίσημη διαταγή τής Έκκλησίας. Μέ τον έλάχιστο μισθό που έπαιρναν οι ιερείς ή μοναχοί μπορούσαν χωρίς πολλά έξοδα και ιδιαίτερο διδασκτήριο νά λειτουργήσουν άφανως και άνεπίσημα σχολεία μέ μειωμένο αριθμό μαθητών. Αυτό τό σχολείο έπβαλλαν οι τότε συνθήκες τής τουρκοκρατίας, τό λεγόμενο κρυφό σχολείο. Τό έρώτημα όμως είναι, από πότε άρχισε τό επίσημο μέ τήν άδεια τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας σχολείο;

Ο Έμμανουήλ Φωτιάδης, στην έπιστολή του προς τον Φιλοπατριδην τό 1835, γράφει ότι οι Σερραίοι «έπιμελήθησαν φιλοτίμως και συνέστησαν πρό πολλών ηδη χρόνων τό σχολείο μας». Μερικοί συμπεραίνουν ότι αυτό τό επίσημο σχολείο στίς Σέρρες συνεστήθη πρό του 1735. Τό χρυσόβουλο του ηγεμόνα τής Ουγγροβλαχίας Νικολάου Άλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, που έκδόθηκε τό 1722, μέ τό όποιο χορηγούνται στή Σχολή Σερρών κάθε χρόνο τριακόσια γρόσια, γράφει: «Έπειδή ηδη εις τήν έπαρχίαν τής πολιτείας Σερρών όλίγοι πιστοί και εύλαβεϊς όρθόδοξοι χριστιανοί ένυπάρχουσι, έστερημένοι σχολείου και διδασκάλου διά τάς καιρικάς περιστάσεις, εύλόγως και αναγκαίως έκρίναμε συστήσαι κάκει σχολείο Έλληνικών μαθημάτων εις προκοπήν και επίδοσιν μαθήσεως των έκείσε χριστιανών και ημετέραν σωτηρίαν»⁵.

Άπό τήν παραπάνω πληροφορία φαίνεται ότι ή επίσημη Σχολή στίς Σέρρες άρχισε νά λειτουργεί τό 1722. Έξ άλλων όμως πληροφοριών φαίνεται ότι προϋπήρχε Σχολή, που έκλεισε λόγω μη εύρέσεως και των έλάχιστων οικονομικών πόρων.

Έρευνώντας τον Μητροπολιτικό κώδικα Σερρών, που άρπαξαν οι Βούλγαροι τό 1916 και δέν τον επέστρεψαν άκόμη, βλέπουμε ότι τό 1706,

4. Κ. Σάθα, Βιογραφικό σημείωμα περι του Πατριαρχ. Ίερεμία Β΄ 1870 σελ. 82

5. Έμμαν. Φωτιάδης, Έπιστολή προς τον έν Σέρραις Φιλοπατριδην, Έκκλησιασ. Φάρος Άλεξανδρείας 1911, σελ. 478 - 482.

τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς, ὁ μητροπολίτης Στέφανος ἀπένειμε ὀφί-
κια σέ κληρικούς, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν τοῦ διδασκάλου τοῦ Ψαλτη-
ρίου στόν παπα-Σιδεράκη, τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἀποστόλου στόν παπα-
Παρίση, τοῦ διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου στόν παπα-Μάρκον, πράγμα
πού μᾶς ἐμβάλλει τή σκέψη ὅτι στίς Σέρρες ὑπῆρχε καί πρό τοῦ 1722
Σχολή καί ὅτι τά ὀφίκια δόθηκαν στούς παραπάνω ἱερεῖς ἐπειδή διδά-
σκαν στή Σχολή ὡς διδάσκαλοι εἰδικότητας ἀντίστοιχα τοῦ Ψαλτηρίου,
τοῦ Ἀποστόλου καί τοῦ Εὐαγγελίου.⁶

Ἡ Σχολή φαίνεται ὅτι ἦταν ὀργανωμένη μέ διδασκάλους εἰδικότητας
καί πρό τῆς ἐπιχορήγησης τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἀλλά ἔ-
κλεισε γιά οἰκονομικούς λόγους προσωρινά. Τοῦτο φαίνεται καί ἀπό τήν
πληροφροῦν πού ἔχουμε ὅτι στίς Σέρρες καί πρό τοῦ 1722 δίδασκαν ὡς
ἀναγνωρισμένοι διδάσκαλοι μεταξύ τῶν ἐτῶν 1696-1702 ὁ Ἀναστάσιος
Παπαβασιλόπουλος, τό 1719 ὁ λόγιος Ἀναστάσιος Πώπας ἀπό τά Ἰωάν-
νινα καί μαζί του μέχρι τό 1730 ὁ Σπύρος Ἰωάννου. Γιά νά συνυπηρετοῦν
φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε ὀργανωμένη Σχολή στίς Σέρρες.⁷

Ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς κάθε φορά ἐξαρτάτο ἀπό τά οἰκονομικά.
Τό 1730, ὅταν οἱ ἡγεμόνες τῆς Οὐγγροβλαχίας διέκοψαν τήν ἐπιχορηγία,
κινδύνευσε καί πάλι νά κλείσει. Τό 1735, ὅταν ἀνέλαβε ὁ μητροπολίτης
Γαβριήλ τῆ Μητρόπολη Σερρών, γράφει ἰδιοχειρῶς στόν κώδικα τῆς
Μητροπόλεως: «Πρῶτον μέν τήν σχολήν τῇ Μητροπόλει ταύτῃ καί
πολιτεία ἀποκατέστησεν, ἦν εὕρομεν οὐχ ὅπως ἡμελημένην, ἀλλά καί
ὄλως ἐξίτηλον καί, ὡς εἰπεῖν, οἷόν τι φυτόν εὐγενές ἐκ ριζῶν δέ ἀνε-
πασμένην, ὥστε οὐδέ εἶναι ἐλπίδα ἔτι ἀναβιώσεώς».⁸

Οἱ μισθοί τῶν διδασκάλων καί τά ἔξοδα συντήρησης τῆς Σχολῆς
ἀναφέρεται ὅτι καταβάλλονταν ἀπό τοὺς τόκους ἑνός κεφαλαίου τεσσά-
ρων χιλιάδων πεντακοσίων (4500) γροσίων, ἐπειδή ὁμως δέν ἀρκοῦσαν
οἱ τόκοι, φροντίζαν πάντοτε νά ἐνισχύσουν τό ταμεῖο μέ εἰσφορές καί
δωρεές. Γιά τή διαχείριση μάλιστα τῶν οἰκονομικῶν, ἀπό τά ὁποῖα
ἐξαρτάτο τό κλείσιμο ἢ τό ἀνοιγμα, ἡ ἀκμή ἢ ἡ παρακμή τῆς Σχολῆς τῶν
Σερρών, διορίστηκαν ἐπί μητροπολίτου Ματθαίου καθολικοί ἐπίτροποι,
«ὅπως φροντίζωσι ὑπέρ τῆς καλῆς καταστάσεως καί συνάζοντες τόν
διορισμένον τοῦ διδασκάλου μισθόν».⁹ Ἔτσι φαίνεται ὅτι γιά τή λειτουρ-

6. Π. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καί τά προάστεια, τά περί τὰς Σέρρας καί ἡ
Μονή Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Θεσσαλονίκη 1988² (ἐκδοση Δημόσιας Κεντρικῆς Βι-
βλιοθήκης Σερρών), σ. 41 (φωτομηχανική ἀνατύπωση ἀπό τήν Byzantinische Zeitschrift
1884).

7. Ἑλλης Ἀγγέλου - Βλάχου, Ἡ παιδεία εἰς τὰς τουρκοκρατούμενας Σέρ-
ρας. Ἀθήναι 1935, σελ. 7 - 8.

8. Παπαγεωργίου, ἐνθ. ἀν., σελ. 280.

9. Ἐνθ' ἀν.

γία τῆς Σχολῆς γίνονταν ἔρανοι, πού δυστυχῶς δέν ἀπέδιδαν πάντοτε. Γι' αὐτό διέκοψε τή λειτουργία της καί πάλι προσωρινά ἡ Σχολή τῶν Σερρών.

Τοῦτο ἔθιξε τό φιλότιμο τῶν προυχόντων καί τῶν εὐημερουσῶν τότε συντεχνιῶν τῆς πόλεως, οἱ ὁποῖοι ἀπό κοινοῦ συνεδρίασαν τό 1800 ὑπό τήν προεδρία τοῦ μητροπολίτου Κωνσταντίνου καί ἐπέβαλαν δύο παράδες φόρο σέ κάθε φορτίο βάμβακος, πρόσφεραν ὅμως καί οἱ ἴδιοι σημαντικές εἰσφορές. Ἡ ἀκμή τοῦ ἐμπορίου τοῦ βάμβακος, μεταξύ Σερρών καί Βιέννης καί ἄλλων πόλεων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀπέδωσε μεγάλα ποσά ἀπό τό φόρο. Ἐπίσης ἡ μεγάλη δωρεά τοῦ Σερραίου Ἰωάννου Κώνστα ἀπό δέκα χιλιάδες ὀκτακόσια (10800) φιορίνια ἐξασφάλισε μεγάλο κεφάλαιο γιά τήν ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῆς Σχολῆς.¹⁰ Στούς δωρητές συγκαταλέγεται καί ὁ ἀρχηγός τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 Ἐμμανουήλ Παππᾶς.

Οἱ σχολάρχες καί οἱ διδάσκαλοι πού ὑπηρέτησαν στίς Σέρρες ὑπῆρξαν διακεκριμένοι. Ἐκτός ἀπό τούς παραπάνω πού ἀναφέραμε, γίνεται λόγος στόν κώδικα τῆς Μητρόπολης Σερρών στίς 18 Ὀκτωβρίου 1742 ὅτι ὡς σχολάρχης ὑπηρετοῦσε τότε στίς Σέρρες ὁ Νικόλαος Σχολάριος, ὁ ὁποῖος ἀργότερα τό 1748 ἔγινε μητροπολίτης Λίτζας Ἀγράφων μέ τό ὄνομα Νεκτάριος. Τό 1805-1813 σχολάρχης διετέλεσε ὁ Προδρομίτης λόγιος, Σερραῖος τήν καταγωγή, ἱεροδιάκονος Χρῦσανθος.

Τό 1815 σχολάρχης ἔγινε ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἰγνάτιος Σκαλιώρας ἀπό τή Ραψάνη, ἀλλά μαζί του δίδασκε στή Σχολή καί ὁ μοναχός Κῦρος ὁ Ἀργυροκαστρίτης. Στή σχολαρχία τοῦ Σκαλιώρα ἡ Σχολή παρήκμασε καί γι' αὐτό ὁ τότε μητροπολίτης Σερρών Χρῦσανθος κάλεσε ἀπό τή Σχολή Μελενίκου ὡς σχολάρχη τόν Μηνᾶ Μηνωῖδη, πού ἀσχολήθηκε μέ τήν παλαιογραφία καί τή συλλογή ἀρχαίων χειρογράφων. Αὐτός δίδαξε φιλοσοφία καί γραμματική.¹¹ Διδακτικό προσωπικό τῆς Σχολῆς τό διάστημα αὐτό ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Μηνιάτης ὁ Κωτιαῖος καί ὁ Ἰωάννης ἀπό τό Ἀργυρόκαστρο. Τοῦ δευτέρου τό ὄνομα ἀναφέρεται σέ ἐντοιχισμένη ἐνεπίγραφη πλάκα στό ναό τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τῶν Σερρών.

Ἀπό τό 1819 μέχρι τό 1821 καί ἀπό τό 1830 μέχρι τό 1831 διετέλεσε σχολάρχης ὁ ἐνάρετος, ὑποδειγματικός παιδαγωγός καί ἐξαιρετος ἑλληνιστής Ἀδάμος Ζαμπέκος,¹² πού ἦλθε ἀπό τή Σχολή Μελενίκου καί ἐπέστρεψε σ' αὐτή στό ἐνδιάμεσο διάστημα. Ὁ Μελενίκος, ὁ ἀκρίτας τοῦ Βορρά, εἶχε ἀξιόλογη Σχολή. Στό ἐνδιάμεσο διάστημα 1823-1830 τή σχολαρχία ἀνέλαβε ὁ Σιατιστεύς Ἀργύριος Παπαρίζος, τόν ὁποῖον ἐ-

10. Μακεδονικόν Ἡμερολόγιο 1909, σελ. 146.

11. Ἐλλη Βλάχου, ἐνθ' ἄν., σελ. 12-15.

12. Ἐνθ' ἄν., σελ. 21-24.

γκωμιάζει ὁ Ἐμμανουήλ Φωτιάδης στήν ἐπιστολήν του πρὸς τόν Φιλοπατρίδην, ὅτι ἀπέδωσε πολλούς πνευματικούς καρπούς καί ἀνέδειξε μαθητές πού ἔγιναν μεγάλοι ἐπιστήμονες.¹³ Λόγω τῆς προστριβῆς του μέ τόν τότε μητροπολίτην Ἄνθιμον, ὁ Παπαρίζος παραιτήθηκε γιά μιὰ τετραετία. Ὁ νέος μητροπολίτης Γρηγόριος Φουρτουσιάδης, ὁ μετέπειτα Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ἀναγνώρισε τήν ἀδικία καί τόν προσκάλεσε νά ἔλθει καί πάλι στίς Σέρρες, γράφοντας ἐπαινετικά λόγια γιά τούς Σερραῖους: «Ἐμακαρίζομεν ἑμαυτὸν εὐτυχῆ καί εὐδαίμονα ἀποκαλοῦντες, ὅτι ἐλάχομεν ἐπαρχίαν πλουτοῦσαν, ἐπαρχιωτῶν φιλομούσων, ἀγαπῶντων τήν παιδείαν, τιμώντων τάς μούσας, περιποιουμένων τούς ἔλληγιμους καί νοσούντων τά ἀληθῆ τῆς πατρίδος συμφέροντα».¹⁴

Ὁ Παπαρίζος μετὰ χαρᾶς ἐπανῆλθε καί συνεργάστηκε ὁλόψυχα μέ ὄλους τούς παράγοντες τῆς πόλεως Σερρῶν γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καί τήν ἀνοικοδόμηση νέου διδακτηρίου τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς Σχολῆς. Πρὸς τό σκοπὸ αὐτὸν ἔστειλαν ἀργότερα μέ δαπάνες τῆς Σερραϊκῆς κοινότητος τόν Κουτλομουσιανὸν μοναχὸν Νεόφυτον Καλούδη γιά μετεκπαίδευση στό Ἄργος. Μετὰ ἀπὸ πολὺμηνο ἐκπαίδευση μετέφερε τίς μεθόδους τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς στίς Σέρρες καί ἐργάστηκε ἀποτελεσματικά γιά πολλά χρόνια. Στὸ διάστημα τῆς πρώτης σχολαρχίας τοῦ ἐναρέτου καί φιλανθρώπου, ὑποδειγματικοῦ οἰκογενειάρχου Παπαρίζου, ἐδίδαξε στή Σχολὴ τῶν Σερρῶν καί ὁ υἱὸς τοῦ Ἐμμανουήλ Παππά, ὁ Μιχαήλ, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἀρχαὶ Γραμματικῆς Ἑλληνικῆς διὰ τούς ἀρχαρίους», Βιέννη 1827. Μετὰ τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 δίδαξε στίς Σέρρες ὁ Ἡπειρώτης Εὐάγγελος Μέξης ἢ Μεξικός, στενὸς φίλος τοῦ Καποδίστρια, συγγραφέας καί μεταφραστῆς διαφόρων ἔργων.

Ἀπὸ τό 1837 ἀνέλαβε τὴ σχολαρχία ὁ σοφὸς διδάσκαλος τοῦ Γένους, μέ σπουδές στό ἐξωτερικόν, Ἐμμανουήλ Φωτιάδης.¹⁵ Αὐτὸς φρόντισε μέ ζήλο γιά τὴ μόρφωση τῶν θηλέων στίς Σέρρες καί πλούτισε τὰ σχολεῖα μέ βιβλιοθήκες καί ἐποπτικά ὄργανα διδασκαλίας. Λόγω τοῦ ἀνήσυχου πνεύματός του καί τῆς μεγάλης του δραστηριότητος, συκοφαντήθηκε στοὺς Τούρκους καί ἐξορίστηκε στήν Κομοτηνὴ τό 1844. Μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνον ἐπέστρεψε καί ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ πολλὲς ὁμως κακουχίες τόν ὀδήγησαν πρόωρα στό θάνατο. Οἱ Σερραῖοι τόν τίμησαν ὡς μέγαν τῆς Μακεδονίας γόνον καί διδάσκαλον καί τοῦ ἀνήγειραν μνημεῖο στήν αὐλή τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς.

13. Ἐμμ. Φωτιάδου, ἐνθ' ἀν., σελ. 10 - 11.

14. Ἑλλῆς Βλάχου, ἐνθ' ἀν., σελ. 17.

15. Π. Θ. Πέννα, Ἱστορία τῶν Σερρῶν. Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεώς των ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, 1383-1913. Ἀθήναι 1966², σ. 414, 416.

Σχολάρχης διετέλεσε και ο άριστος φήμης διδάσκαλος Σερραϊός Άντώνιος.

Η Σχολή τών Σερρών ήκμασε και επί τής σχολαρχίας του Ίωάννου Πανταζίδη. Αυτός σπούδασε μέ έξοδα τής κοινότητας Σερρών στη Γερμανία και διέπρεψε αργότερα ως καθηγητής τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών. Οί Σερραϊοί φρόντιζαν να έχουν μετεκπαιδευμένο στο έξωτερικό διδακτικό προσωπικό στη Σχολή, για αυτό και διέθεταν μεγάλα ποσά για ύποτροφίες.

Ο Πανταζίδης όργάνωσε μέ πολύ ζήλο τό Σύλλογο προς διάδοση τών έλληνικών γραμμάτων.¹⁶ Στη σχολαρχία τόν διαδέχθηκαν κατά σειρά ο Ν. Χαλκιόπουλος και ο Χριστόφορος Σαμαρτζίδης.

Άπό τό 1853 λειτούργησαν στίς Σέρρες ξεχωριστά σχολεία άρρένων και θηλέων, ή Άλληλοδιδασκική Σχολή, τό Παρθεναγωγείο και ή Άστική Σχολή μέ πλήρες προσωπικό, από πέντε και πλέον διδασκάλους καθένα.

Οί Σερραϊοί από πολύ ένωρίς στράφηκαν στο εμπόριο, πλούτισαν, διοργάνωσαν τήν Έλληνική κοινότητα και άνέδειξαν τήν πόλη τους ως ένα από τά σημαντικότερα και επίκαιρα κέντρα έθνικής δράσης του Μακεδονικού Έλληνισμού, πρότυπο πόλη τών γραμμάτων και κέντρο παιδείας όλοκληρου τής Μακεδονίας. Γι' αυτό και ονομάστηκαν οί Σέρρες «Άθήνα του Βορρά».

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, που ιδρύθηκε πρώτος από όλους τούς Συλλόγους τής Ελλάδος στίς Σέρρες, συγκέντρωσε και συσπείρωσε ό,τι έκλεκτό είχε ή πόλη σε έπιστήμονες, κληρικούς και πατριώτες. Πρώτη ή πόλη τών Σερρών κατάργησε τό άλληλοδιδασκικό σύστημα διδασκαλίας και μεταρρύθμισε τή Δημοτική εκπαίδευση σε βάσεις τών νεοτέρων παιδαγωγικών αρχών. Εισήγαγε στήν παιδεία τό έξατάξιο Δημοτικό Σχολείο και τό έξατάξιο Γυμνάσιο. Ψυχή και μοχλός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου τών Σερρών από τό 1871 μέχρι τό 1881 υπήρξε ο έξαίρετος ιατρός Ίωάννης Θεοδωρίδης. Αυτός έφερε σε μεγάλη άκμή τήν εκπαίδευση στίς Σέρρες.

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος είχε πολύπλευρο δράση: 1) Σπούδασε μέ ύποτροφίες δασκάλους στήν Άθήνα και στο έξωτερικό και πλαισίωσε τά σχολεία μέ άριστα εκπαιδευμένους διδασκάλους. 2) Όργάνωσε βιβλιοθήκες για τούς δασκάλους και τούς μαθητές. 3) Ίδρυσε οίκοτροφείο για τούς μαθητές που προέρχονταν από τήν έπαρχία και από άλλους νομούς. 4) Έκτισε αίθουσα θεάτρου και όργάνωσε θεατρικές παραστάσεις. 5) Ίδρυσε τυπογραφείο. 6) Διοργάνωσε παιδαγωγικά συνέδρια και ένημέρωσε όλους τούς δασκάλους στίς νέες παιδαγωγικές αρχές. 7)

16. Μακεδονικόν Ήμερολόγιον 1909, σελ. 273 - 277 .

Ἰδρυσε πολλά Δημοτικά Σχολεῖα στήν ἐπαρχία. Συνεργαζόταν μέ ὄλους τοὺς Φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κων/πόλεως κλπ., οἱ ὅποιοι, μαζί μέ τίς ἱερές Μονές τοῦ Τιμίου Προδρόμου καί τῆς Εἰκοσιφοινίσσης, μέ γενναῖες εἰσφορές, βοηθοῦσαν οἰκονομικά στήν ἴδρυση καί συντήρηση τῶν νέων σχολείων,¹⁷ τά ὅποια ὁμως χρειάζονταν δασκάλους ἐκπαιδευμένους στίς νέες μεθόδους παιδαγωγικῆς καί διδακτικῆς.

Ὁ Ἐμμανουήλ Φωτιάδης ἔγραφε στόν Φιλοπατριδῆ ὅτι «διά νά ἐλευθερωθῶμεν ἀπό τήν ἀνάγκην νά ἐπιτρέπωμεν τήν νεολαίαν μας εἰς χεῖρας διδασκάλων ἀλλοδαπῶν καί μέ τόσην δυσκολίαν εὐρισκομένων, πρέπει νά ἐκπαιδύσωμεν δασκάλους»¹⁸. Τό ἀλληλοδιδακτικό σχολεῖο δέν ἀπέδιδε, γι' αὐτό, μέ ἔμπνευση καί εἰσήγηση τοῦ Δημητρίου Μαρούλη ἰδρύθηκε γιά πρώτη φορά στίς Σέρρες, στόν τότε ὑπόδουλο ἀλύτρωτο Ἑλληνισμό, Διδασκαλεῖο Ἀρρένων. Τό Διδασκαλεῖο αὐτό, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γ. Τσιάκας στό Ἡμερολόγιο τῆς Ἀνατολῆς τοῦ 1889, εἶναι τό πρῶτο πού ἰδρύθηκε στό ὀθωμανικό κράτος. Εἶχε τέσσερες τάξεις, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία ἦταν προκαταρκτική καί οἱ τρεῖς κανονικές.

Ὁ Δ. Μαρούλης¹⁹ ἀπό τά Ἰωάννινα ἦταν ἄνδρας δραστήριος, εὐφυῆς, πολυμαθῆς, δεινός ρήτορας, διδάκτορας τῆς φιλοσοφίας τοῦ πανεπιστημίου τῆς Τιβίγγης. Προσελήφθη τό 1870 ὡς διευθυντής τοῦ ἡμιγυμνασίου Σερρών. Συνεργάσθηκε μέ τοὺς Συλλόγους τῶν Σερρῶν καί μέ ἐπιχορηγήσεις τῆς Γερμανικῆς Ἱεραποστολικῆς Ἐταιρείας Barmen, καθῶς καί γενναῖες εἰσφορές τῶν Σερραίων ἰδρυσε τό Διδασκαλεῖο Ἀρρένων. Γιά τήν ἴδρυση «Μακεδονικοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλείου» ὁ Σερραῖος Ἰωάννης Κόκκινος ἄφησε μέ διαθήκη τό 1870 τρεῖς χιλιάδες ὀκτακόσιες δέκα (3810) ὀθωμανικές λίρες.

Τό Διδασκαλεῖο τῶν Σερρῶν «ἠργάσθη ἐθνικότητα, καταστάν τό χαρακῶμα τοῦ ἐθνικοῦ καί θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ λαοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, πρό τοῦ ὁποῖου ἐθραύοντο ὅλαι αἱ προπαγανδιστικάί προσπάθειαι τοῦ Βουλγαρισμοῦ», ὅπως γράφει ἡ Ἑλλη Βλάχου στό βιβλίο της «Ἡ παιδεία εἰς τās τουρκοκρατουμένας Σέρρας». Εἶχε ἀριότητα διδακτικό προσωπικό καί δίδασκονταν ὅλα τά μαθήματα μιᾶς καλῶς ὀργανωμένης Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας. Διδασκόταν ἐπιπλέον καί ἡ γερμανική γλῶσσα.

Δυστυχῶς ὁ Δ. Μαρούλης, λόγω τοῦ ἀδιάλλακτου χαρακτήρα του, ἦρθε σέ σύγκρουση μέ τόν Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο καί ἀντικαταστά-

17. Ὁ Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρῶν 1870 - 1872, Θεσσαλονίκη 1872.

18. Ἐμμανουήλ Φωτιάδου, ἐνθ' ἄν. σ. 24.

19. Β. Ἰ. Τζανακάρη, Εἰκονογραφημένη Ἱστορία τῶν Σερρῶν, σελ. 66 - 69.

θηκε από τή διεύθυνση του Διδασκαλείου με τον Βράνο Βωζάνη. Αυτός όμως προέβη στη σύσταση νέου Συλλόγου με τήν ίδια έπωνυμία και ίδρυσε δεύτερο Διδασκαλείο στις Σέρρες με τις έπιχορηγήσεις των Γερμανών. Έτσι για ένα διάστημα υπήρχαν στις Σέρρες δύο Διδασκαλεία, τά όποια για λόγους οικονομικούς διαλύθηκαν, πρόσφεραν όμως πολλές έθνικές υπηρεσίες στην κρίσιμη εκείνη έποχή. Έκατοντάδες απόφοιτοι του Διδασκαλείου Σερρών δίδαξαν σ' όλα τά Έλληνικά Σχολεία του αλύτρωτου Έλληνισμού. Από τήν πόλη των Σερρών «*ώς από φωτεινής έστίας, εισήχθη ή νέα κληθείσα παιδαγωγική μέθοδος εις τά σχολεία σύ μόνον πολλών Μακεδονικών επαρχιών, αλλά και εις αυτήν τήν Κωνσταντινούπολι και λοιπήν Θράκη, εις τήν Μικράν Άσίαν και Ήπειρον και Άλβανίαν*», γράφει χαρακτηριστικά ο Ευάγγελος Στράτης.²⁰

Περιήλθαν στά χέρια μου χειρόγραφα κείμενα του δασκάλου Δημητρίου Παπαζαχαρίου, απόφοίτου του Διδασκαλείου Σερρών τό 1884, από τά όποια φαίνεται πώς εργάζονταν οι δάσκαλοι τής έποχής εκείνης. Ο Παπαζαχαρίου καταγόταν από τό Άγιο Πνεύμα Σερρών και υπηρέτησε ως δάσκαλος είκοσι δύο χρόνια στά μέρη του Πόντου, στην Τραπεζούντα, στη Σαφούντα, στην Κερασούντα και στό Έρζερουμ. Τά βιβλία πού χρησιμοποιούσε ήταν χειρόγραφα δικά του. Βρέθηκε τό άναγνωστικό τής Β' τάξης με τίτλο «*Τό σχολείο και ή πατρική οίκία*» και δύο γεωγραφίες τής Ευρώπης και ή Γενική Γεωγραφία, πού γράφτηκαν από τον ίδιο. Άν ένας δάσκαλος του Διδασκαλείου Σερρών πρόσφερε τόσα πολλά στην τότε Έλληνική παιδεία, ως αναλογισθούμε τί έργο πρόσφεραν εκατοντάδες δάσκαλοι του ίδιου Διδασκαλείου.

Η άκμή τής παιδείας στις Σέρρες συνεχίστηκε και μετά τό κλείσιμο των Διδασκαλείων. Ο Ευάγγελος Στράτης χαρακτηρίζει τή δεκαετία του 1880-1890 «*ώς λαμπρά περίοδο τής άκμής των εκπαιδευτηρίων τής Έλληνικής κοινότητας των Σερρών, χρυσοίς γράμμασι άνάγραπτος έν τή ιστορία αυτών*».²¹

Τό 1885, γράφει ο «*Νεολόγος*» τής Κωνσταντινουπόλεως, φοιτούσαν στά δεκαπέντε σχολεία τής κοινότητας των Σερρών χίλιοι έπτακόσιοι έβδομήκοντα (1770) μαθητές και μαθήτριες, με διδακτικό προσωπικό σαράντα πέντε διδασκάλους.

Οί περισσότεροι σχολάρχες ήταν απόφοιτοι του πανεπιστημίου και μετεκπαιδευμένοι στό έξωτερικό²², όπως: 1) Ο Άθανάσιος Φυλακτός, από τήν Ηράκλεια Σερρών, απόφοιτος τής Φιλοσοφικής Σχολής των

20. Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1909, σελ. 152.

21. Ευάγγελου Στράτη, Ιστορία των εκπαιδευτηρίων τής πόλεως Σερρών. Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1909, σελ. 144 - 154.

22. Π. Θ. Πέννα, Ιστορία των Σερρών, ένθ' άν., σελ. 393-438.

Ἀθηνῶν μέ μετεκπαίδευση στήν Ἰένα, τό Μόναχο καί τή Λειψία. Ὑπερέτησε ἔνδεκα χρόνια στίς Σέρρες. 2) Ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου, ἀπό τή Θεσσαλονίκη, πού ἀνήκει στούς μεγάλους ἐκπαιδευτικούς καί συγγραφεῖς τῆς Μακεδονίας. Ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθηνῶν μέ μετεκπαίδευση στά Πανεπιστήμια τῆς Λειψίας καί τοῦ Βερολίνου καί ἀργότερα στήν Ἰταλία. Στά τέσσερα χρόνια πού ὑπερέτησε στίς Σέρρες ὡς γυμνασιάρχης ἀνεδείχθη πρωτόπορος ἐρευνητής τῆς ἱστορίας καί τῆς τοπογραφίας τῆς πόλης καί τῆς περιοχῆς τῶν Σερρῶν καί ἔγραψε τό γνωστό ἔργο «Αἱ Σέρραι καί τά προάστεια αὐτῆς». 3) Ὁ Λεωνίδας Παπαπαῦλος ἀπό τή Σιάτιστα, ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθηνῶν μέ μετεκπαίδευση στή Λειψία τῆς Γερμανίας. Ἐμεινε ἐπί τῶν ἐπάλξεων τῆς παιδείας ὡς γυμνασιάρχης στίς Σέρρες καί ἔγινε ἐθνομάρτυς, διότι οἱ Βούλγαροι τόν θανάτωσαν μέ τόν πιό ἀγριο τρόπο κατά τήν ἀποχώρησή τους. 4) Ὁ Εὐάγγελος Στράτης, ἀπό τό Ροδολεῖβος, ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθηνῶν μέ μετεκπαίδευση στή Σορβόνη καί τό Παρίσι. Δίδαξε στίς Σέρρες εἴκοσι πέντε χρόνια, στήν ἀρχή ὡς καθηγητής καί μετά ὡς διευθυντής τοῦ Παρθεναγωγείου.²³ 5) Ἐνας ἄλλος πραγματικός δάσκαλος καί ἐθναπόστολος, ἀπόφοιτος τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθηνῶν, ὑπῆρξε στίς Σέρρες ὁ Χριστόφορος Σαμαρτζίδης, ὁ ὁποῖος λόγω τῶν πολλῶν του ὑπηρεσιῶν παρασημοφορήθηκε μέ τό παράσημο τοῦ Σωτήρος. 6) Διακεκριμένος διδάκτορας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰέννης τῆς Γερμανίας, πού ὑπερέτησε στά σχολεῖα τῶν Σερρῶν, ὑπῆρξε ὁ Ἰωάννης Δέλιος. Γιά ὀκτώ χρόνια διηύθυνε τό Ἡμιγυμνάσιο, τό ὁποῖο μέ τίς ἐνέργειές του προήχθη σέ ἑξατάξιο Γυμνάσιο, ἰσότιμο μέ τά Γυμνάσια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Στό Γυμνάσιο αὐτό προσήλθαν μαθητές ἀπό ὅλα τά μέρη τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ. Ἰδρύθηκε ἐπίσης σ' αὐτό ἕνα τμήμα Διδασκαλείου γιά τή μόρφωση δασκάλων. Παράλληλα μέ τό Διδασκαλεῖο ἀρρένων ἰδρύθηκε καί Παρθεναγωγεῖο ἀπό τό 1853, τό ὁποῖο ἐξελίχθηκε σέ Κεντρικό Παρθεναγωγεῖο καί μετά σέ Διδασκαλεῖο Θηλέων.

Τό ἔργο τοῦ ἀνωνύμου πλήθους τῶν διδασκάλων καί διδασκαλισσῶν, πού ἀπεφοίτησαν ἀπό τά ἐκπαιδευτήρια τῶν Σερρῶν καί δίδαξαν στά τρομοκρατημένα ἀπό τούς βουλγαροκομιτατζήδες χωριά τῆς Μακεδονίας, ἦταν τεράστιο. Χωρίς τήν αὐτοθυσία τῶν νεαρῶν αὐτῶν βλαστῶν, πού μέ ἐθνικό παλμό καί ζήλο προσήλθαν οἰκειοθελῶς στίς τάξεις τῶν ἐκπαιδευτικῶν, δέν θά καρποφοροῦσε ὁ Μακεδονικός Ἀγώνας. Μέ τήν ἀναπτυγμένη παιδεία ἀπέτυχε κάθε ξένη προπαγάνδα στόν προσηλυτισμό της. Τά ἰδρυθέντα στίς Σέρρες ξένα σχολεῖα τῶν Βουλγάρων, Ρου-

23. Νίκου Ζ. Νικολάου, Σκαπανεῖς τῆς ἱστοριογραφίας καί προβλήματα τῆς ἱστορίας τῶν Σερρῶν. Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 9 - 10 καί 13 - 16.

μάνων και Σέρβων, παρ' όλα τὰ δελεαστικά μέσα πού διέθεσαν, δέν μπόρεσαν νά επιβιώσουν λόγω έλλείψεως μαθητῶν.

Κέντρο παιδείας από τό 19ο αιώνα υπήρξε και ἡ Ἡράκλεια, ὅπου λειτούργησαν πολυθέσια σχολεῖα ἀρρένων και θηλέων και κατωτέρα Γεωργική Σχολή μέ ώραῖα διδασκῆρια, καθώς και ἡ Ἀλιστράτη μέ τήν Κεντρική Ἑλληνική Σχολή και τό Ἡμιγυμνάσιό της.

Τό ἴδιο φιλεκπαιδευτικό πνεῦμα ἐκδηλώθηκε στή Νιγρίτα και τὰ μεγάλα χωριά τῆς περιοχῆς Σερρών. Δικαίως λοιπόν γράφει ἡ Ἑλλη Βλάχου ὅτι «δέν μᾶς ἐκπλήττει ὁ χαρακτηρισμός, τόν ὁποῖο ἔδωκαν ξένοι ἐρευνηταί τῶν προβλημάτων τῆς Βαλκανικῆς, ἐρευνηταί κάθε ἄλλο παρά φίλοι τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ὁ καθηγητής *Gustav Weigand*, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι αἱ Σέρροι ἔχουν παίξει διά τόν Ἑλληνισμόν τόν αὐτόν ρόλον, τόν ὁποῖον ἔπαιξε ἡ Ἀχρίς διά τόν Βουλγαρισμόν, ὡς πολιτικόν και ἔθνικόν ἐκκλησιαστικόν κέντρον».